

Zamecki, Stefan

"The Making of the Chemist. The Social History of Chemistry in Europe, 1789-1914", David Knight, Helge Kragh, Cambridge 1998 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 45/1, 150-155

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

gdyż w nauce przez rozwój pojawiają się coraz to nowe dyscypliny, które rozsadzają dotychczas obowiązujące schematy klasyfikacyjne. Wreszcie dochodzi do stwierdzenia, iż stanowisko Supińskiego dotyczące zasad klasyfikacji nauk bardziej odpowiada saintsimonowskiemu aniżeli comtowskiemu.

Rozdziały piąty i szósty poświęcone są kwestiom *stricte* ekonomicznym. Tu autor omawia takie aspekty życia gospodarczego jak bogactwo, praca, wydajność pracy, podział pracy, dochody z pracy, własność, wartość, wymiana handlowa, gospodarka towarowa, pieniądz, kredyt itp. W rozdziale szóstym przedstawia poglądy Supińskiego dotyczące zagadnień natury społecznej związane z funkcjonowaniem gospodarki. Znajdują się tu wywody poświęcone roli państwa, solidaryzmu społecznego, oświaty, czy też wpływu elit intelektualnych na strategię gospodarczą.

W podsumowujących wnioskach w zakończeniu autor skłania się ku stanowiskom uczonych, iż pisma naukowe Supińskiego znamionowały koniec epoki romantyzmu w polskiej myśli społecznej, a także, iż można go uznać za prekursora polskiej socjologii. Jednakże ta socjologia nie czerpie inspiracji od Comte' uważanego za ojca socjologii.

Recenzowana praca jest oryginalną ze względu na krytyczne podejście do obiegowych sądów funkcjonujących w nauce polskiej i rzetelną z racji stawiania własnych tez i ich mocnego uzasadnienia w oparciu o analizę przekazów źródłowych. Jest to sumienna monografia, która z pewnością będzie służyła nie tylko badaczom Supińskiego, ale również szerszemu ogółowi historyków myśli społecznej.

Antoni Krawczyk
(Lublin)

The Making of the Chemist. The Social History of Chemistry in Europe, 1789–1914. Edited by David Knight and Helge Kragh. Cambridge 1998 Cambridge University Press 353 s., tab., ilustr.

Oto bardzo szkiecowe uwagi na temat tej książki. Powstała ona dzięki wysiłkom 19 historyków subdziedziny chemii z Europy i Stanów Zjednoczonych A.P., realizujących program „The Evolution of Chemistry in Europe, 1789–1938”. Programowi temu patronowało European Science Foundation (ESF), stowarzyszenie skupające ponad 60 narodowych agencji wspierających podstawowe badania naukowe w ponad 20 krajach Europy¹.

Czytelnicy z pewnością zauważą, że daty uwidocznione w tytule omawianej książki nie pokrywają się z datami w nazwie realizowanego programu. Co więcej, poszczególni autorzy nie podporządkowali się zamysłowi redaktorów książki, aby

opisywać w swych artykułach wydarzenia poczynawszy od Rewolucji Francuskiej a skończywszy na wybuchu I wojny światowej. Z pewnością różne były powody takiego postępowania; znamienne, że nawet jeden z jej redaktorów, David Knight, zajął się okresem kończącym się nie na roku 1914 a 1840. Można sądzić, że o takim a nie innym zakresie chronologicznym tekstów zadecydowały głównie: 1) zainteresowania i 2) kompetencje poszczególnych autorów, a także 3) możliwości wykorzystania przyznanej im liczby stron.

Książka poświęcona jest – głosi jej tytuł – „społecznej historii chemii w latach 1789–1914 w Europie” (z zastrzeżeniami jak w poprzednim akapicie). W mojej terminologii traktuje ona o eksternistycznych aspektach subdziedziny chemii w wymienionym okresie. W tym miejscu stosowny jest pewien komentarz. Otóż nie wszyscy autorzy, którzy zamieścili swe teksty w tej książce są gorliwymi adherentami jawnie eksternalistycznego wariantu uprawiania historii subdziedziny chemii. Tak przynajmniej można by sądzić po zapoznaniu się z ich dotychczasowym dorobkiem pisarskim. Wszelako w swych artykułach dostroili się do ogólnego tenoru naprzód konferencji poprzedzających wydanie tej książki, a wreszcie zamierzonej wspólnej publikacji. Tym sposobem powstała praca wyznaczona w jej realizacji nie tylko przez zainteresowania i kompetencje poszczególnych autorów, ale nadto przez określone zamówienie społeczne wyznaczone wspomnianym programem badawczym wspieranym finansowo przez ESF. To zamówienie społeczne wywarło decydujący wpływ na objętość całości, a także poszczególnych części i artykułów.

Ujmując rzecz najkrócej: autorzy piszący na temat dziejów subdziedziny chemii w krajach „Wielkiej trójki” (*The big three*) – czyli we Francji, Niemczech i Wielkiej Brytanii – ogółem uzyskali najwięcej miejsca (około 130 stron) w recenzowanej książce; na średnio rozwinięte kraje (*Medium developed countries*) i na peryferie Europy (*On the periphery*) przypadło nieco mniej (po około 100 stron). Niektórym krajom (Francja, Niemcy, Wielka Brytania) poświęcono kilka tekstów (por. zamieszczony dalej spis artykułów). Tak więc, dzieje subdziedziny chemii w ramach „Wielkiej trójki”, gdzie subdziedzina ta była w latach 1789–1914 rzeczywiście najbardziej rozwinięta, zostały dodatkowo dowartościowane decyzją redaktorów przyznania większej liczby stron i większej liczby artykułów (niezależnie od umiejscowienia tych ostatnich w takiej czy innej części) poświęconych danemu krajowi. Biorąc pod uwagę realia wspomnianego okresu a także współczesny stan historii subdziedziny chemii uprawianej w Europie, decyzja ta nie budzi moich wątpliwości. Z drugiej strony, autorzy piszący o dziejach subdziedziny chemii w drugiej i trzeciej grupie krajów – z wyjątkiem trzech artykułów (Cerrutiego i Torracci, Amorima da Costy oraz Kragha) – nie mogli szerzej omówić realiów swoich krajów, gdyż po prostu nie było na to miejsca. Z tego względu

niżej podpisany, zamiast o dziejach subdziedziny chemii w całym okresie od roku 1789 do 1914 w Polsce, zdecydował się pisać o dziejach tej subdziedziny w okresie od roku 1863 do 1914, by tym sposobem wygospodarować trochę miejsca dla informacji zaferowanych w nieco mniej lakonicznym wydaniu. Pewną rolę w podjęciu przeze mnie takiej decyzji odegrał też fakt, że jeden z zagranicznych autorów zajął się tematem krzyżującym się zakresowo z możliwym ujęciem niżej podpisanego.

Książka zawiera następujące teksty: *Acknowledgements*; *Preface* (David Knight – Wielka Brytania); Part 1: *The big three*: 1. *The organisation of chemistry in nineteenth-century France* (Maurice Crosland – Wielka Brytania); 2. *The chemistry profession in France: the Societe Chimique de Paris /de France 1870–1914* (Ulrike Fell – Francja); 3. *Two factions, one profession: the chemical profession in German society 1780–1870* (Ernst Homburg – Holandia); 4. *Origins of and education and career opportunities for the profession of 'chemist' in the second half of the nineteenth century in Germany* (Walter Wetzel – Niemcy); 5. *Chemistry on an offshore island: Britain, 1789–1840* (David Knight – Wielka Brytania); 6. *'A plea for pure science': the ascendancy of academia in the making of the English chemist, 1841–1914* (Gerrylynn K. Roberts – Wielka Brytania); 7. *A British career in chemistry: Sir William Crookes (1832–1919)* (William H. Brock – Wielka Brytania); Part 2: *Medium developed countries*: 8. *Development of chemistry in Italy, 1840–1910* (Luigi Cerruti and Eugenio Torracca – Włochy); 9. *The evolution of chemistry in Russia during the eighteenth and nineteenth centuries* (Nathan M. Brooks – Stany Zjednoczone); 10. *Seeking an identity for chemistry in Spain: medicine, industry, university, the liberal state and the new 'professionals' in the nineteenth century* (Augusti Nieto-Galan – Hiszpania); 11. *The profession of chemist in nineteenth-century Belgium* (Geert Vanpaemel and Brigitte Van Tiggelen – Belgia); 12. *Chemistry in Ireland* (David Knight and Gerrylynn K. Roberts – Wielka Brytania); 13. *Chemistry on the edge of Europe: growth and decline in Sweden* (Collin A. Russell – Wielka Brytania); Part 3: *On the periphery*: 14. *Out of the shadow of medicine: themes in the development of chemistry in Denmark and Norway* (Helge Kragh – Dania); 15. *Chemistry and the scientific development of the country: the nineteenth century in Portugal* (Antonio M. Amorim da Costa – Portugalia)²; 16. *The transmission to and assimilation of scientific ideas in the Greek-speaking world, ca 1700–1900: the case of chemistry* (Kostas Gavroglu – Grecja); 17. *The first chemists in Lithuania* (Mudis Salkauskas – Litwa); 18. *Individuals, institutions, and problems: a review of Polish chemistry between 1863 and 1918* (Stefan Zamecki – Polska); *Afterword: The European commonwealth of chemistry* (Helge Kragh – Dania); *Notes on contributors*; *Index*.

W książce tej nie są omawiane dzieje subdziedziny chemii we wszystkich krajach wybranego okresu. Brak, na przykład, opracowania poświęconego Austrii,

gdzie subdziedzina chemii była przecież znacząca, chociaż nie tak jak w krajach „Wielkiej trójki”. Dodam, że w skład austriackiego imperium wchodziło szereg znaczących ośrodków akademickich, które miały tradycje badawcze sięgające kilku stuleci, wśród nich Kraków i Lwów, Budapeszt czy wreszcie Wiedeń. O tych sprawach można było wspomnieć albo w *Przedmowie (Preface)*, albo w *Postwii (Afterword)*, gdy zabrakło autora mogącego kompetentnie wypowiedzieć się w odrębnym artykule.

Osobliwe, że artykuł poświęcony dziejom subdziedziny chemii w Rosji napisał autor ze Stanów Zjednoczonych, a mianowicie Brooks, nie zaś z Rosji, chociaż wiadomo, że wykorzystał on materiały dobrze znane rosyjskim (wcześniej: sowieckim) historykom subdziedziny chemii. Biorąc pod uwagę realia lat 1789–1914, autor mógł szerzej wspomnieć o uczelniach wyższych w zawłaszczonych przez kraj carów ośrodkach, a mianowicie o Szkole Głównej Warszawskiej i Cesaarskim Uniwersytecie Warszawskim oraz Uniwersytecie Wileńskim. Wprawdzie można z artykułu dowiedzieć się, że w 1802 r. ustanowiony został rosyjski uniwersytet w Wilnie (s. 165), zaś liczba członków Rosyjskiego Towarzystwa Chemicznego rekrutujących się z Warszawy w latach 1868–1877 wahała się od 1 do 7 (s. 173), ale są to jedyne dane, w których – być może – autor w sposób bardzo zakamuflowany mógłby ukryć informacje dotyczące polskich realiów. W każdym razie, w świetle artykułu Brooksa, można by sądzić, że ośrodki warszawski i wileński nie liczyły się nawet w ramach rosyjskiego imperium. Co się tyczy ośrodka wileńskiego, to jego znaczenie odmiennie ocenia autor litewski, a mianowicie Salkauskas. Oto jego słowa w oryginalnym, angielskojęzycznym wystąpieniu.

„After the third partition of the Lithuanian-Polish Union [Rzeczpospolita] in 1795 the University of Vilnius became one of the most important educational and scientific centres in the Russian Empire, which was divided into six educational districts with a university in each of them. One of these districts was headed by the University of Vilnius, then renamed the Imperial University of Vilnius. In its district there were about nine million inhabitants in the eight big and wealthy gubernias: Vilnius, Gardin, Minsk, Mogiliov, Vitebsk (previously the lands of the Grand Duchy of Lithuania), Kiev, Volyn and Podol. Between 1803 and 1832 the University of Vilnius flourished as one of the largest educational institutions in the Russian Empire, also spreading scientific information by means of public meetings, the journal of popular science *Dziennik Wileński*, and textbooks for secondary schools. Great attention was paid to the dissemination of natural sciences due to their intensive development and differentiation into separate branches according to the classification of that time of theoretical (mathematics, astronomy, physics, chemistry, geology, geography, biology) and applied (medicine, agriculture, mechanics, technology) sciences” (s. 309).

Inną osobliwością książki jest to, że dziejom subdziedziny chemii w Irlandii – wchodzącej w badany okres w skład Wielkiej Brytanii – poświęcono odrębny artykuł, pióra Knighta i Roberts z Wielkiej Brytanii, chociaż na konferencji ESF w Dublinie (17–20 września 1994 r.) W. J. Davis z Republiki Irlandii wygłosił referat zatytułowany *An introduction to the history of chemistry in Irland*, który planowano włączyć do przyszłej zbiorowej publikacji, czyli recenzowanej książki. Wreszcie, jak się okazało, trudno było pozyskać autora ze Szwecji, toteż dzieje subdziedziny chemii w tym kraju opisał z dużym znanstwem Russell z Wielkiej Brytanii.

Co się tyczy mojego artykułu, to stanowi on znacznie skróconą wersję tekstu, który zamieściłem w 1987 r. w *Historii nauki polskiej*³. Żałuję, że mój angielskojęzyczny artykuł w recenzowanej książce nie mógł, z braku miejsca, dostarczyć więcej informacji o subdziedzinie chemii na ziemiach polskich badanego okresu. Dodam, że nawet w *Historii nauki polskiej* obowiązywały limity stron przeznaczonych na opracowania poszczególnych autorów.

Ważne miejsce pełni w książce *Przedmowa (Preface)*, pióra Knighta. Oto początek tego tekstu w angielskojęzycznym wystąpieniu.

„Chemistry is very old. Dyes, drinks, drugs and metals have been prepared and purified all over the world for thousands years; and there have long been experts, doing these things for a living. But we might disagree about when chemistry became a science: that is, a body of factual, empirical knowledge combined with theoretical understanding. Theories of yesterday, or the day before yesterday, may seem quaint or simply false, because science is a dynamics and progressive business: but without theory a mass of facts is not a science. Historians differ: perhaps alchemists in China, or in the Hellenistic or Islamic world, made chemistry a science; or contrariwise, Paracelsus, active around 1500, founded it; or else Robert Boyle, son of the Earl of Cork, fathered chemistry in 1660s. Again, the idea of Joachim Becher and Georg-Ernst Stahl that everything which would burn contained 'phlogiston' brought a new coherence to chemical thinking in the eighteenth century: maybe they began the science” (s.ix).

Opinię Knighta podziela w *Postwowie (Afterword)* drugi redaktor książki, Kragh, który stwierdza: „Chemistry is an old science, as David Knight reminds us his preface. However it is also, as a science, a young field compared with classical sciences as mathematics, astronomy and physics” (s.329). Nieco odmiennie – jak niedawno informowałem czytelników „Kwartalnika” – ujmuje relacje pomiędzy chemią a fizyką amerykańska autorka Mary Jo Nye, wysuwając problem: kiedy chemia uzyskała swą tożsamość dyscyplinową? Twierdzi ona, że chemia uzyskała tę tożsamość przed fizyką⁴.

Niewątpliwie wskazane jest rozróżniać – gdy stosuje się terminologię Knighta, Kragha, czy Nye – chemię, chemię jako naukę etc. Cytowany wyżej fragment *Przedmowy* Knighta wskazuje, że różne bywały opinie dotyczące początków chemii jako nauki, co ostatecznie nie dziwi, wszelako występowanie współcześnie rozmaitych opinii w tej kwestii może budzić i ugruntowywać poczucie teoretycznego bałaganu na poziomie rozważań metanaukowych w odniesieniu do kwestii wstępnych. Oczywiście w *Przedmowie* występują stwierdzenia będące od lat w obiegu społecznym, znane z książek czy to samego Knighta, czy to innych, wyłącznie zachodnich znakomitości – historyków subdziedziny chemii. Autor tej *Przedmowy*, ze zrozumiałych względów (głównie językowych) nie sięga do opracowań zrodzonych w kręgu oddziaływania języków słowiańskich. To samo można powiedzieć o autorze *Postowia*. Ogólnie biorąc – w mojej ocenie – za wyjątkiem artykułów Salkauskasa i Zameckiego, wszystkie pozostałe ujmują dzieje subdziedziny chemii w Europie z punktu widzenia standardów obowiązujących w „Wielkiej trójce”. Sądzę, że optyka widzenia tych dziejów bywa odmienna w zależności od współczesnego kulturowego usytuowania krajów, z których wywodzą się historycy subdziedziny chemii, a także od osiągnięć tych historyków jako bądź to profesjonalistów, bądź to jako tylko życzliwych hobbystów. Biorąc pod uwagę te i inne uwarunkowania, wydaje się, że przyjdzie jeszcze długo poczekać na podejście w pełni zintegrowane w ujmowaniu dziejów subdziedziny chemii w Europie. Książka – by wyrazić się zwięźle – stanowi zaledwie początek takiego zintegrowanego podejścia. Jako taką można i należy ją przyjąć życzliwie, z nadzieją, że kontakty rozwinięte w ramach European Science Foundation zaowocują w przyszłości licznymi przedsięwzięciami badawczymi w odniesieniu do dziejów subdziedziny chemii.

Przypisy

¹ S. Z a m e c k i : *Ewolucja chemii w Europie. Raport końcowy*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1999 nr 2 s. 189–195.

² A. M. A m o r i m d a C o s t a : *Od medycznego nauczania w XVII w. do Portugalskiego Towarzystwa Chemicznego na początku XX w.* „Analecta” 1998 nr 1 s. 115–147.

³ S. Z a m e c k i : *Chemia. W: Historia nauki polskiej*. Pod redakcją Bogdana Suchodolskiego. Tom IV. 1863–1918. Część III. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk. Łódź 1987 s. 103–135.

⁴ S. Z a m e c k i : *Na marginesie książki Mary Jo Nye: From Chemical Philosophy to Theoretical Chemistry. Dynamics of Matter and Dynamics of Disciplines, 1800–1950*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1999 nr 1 s. 97–124.

Stefan Zamecki
(Warszawa)